

Innspill til Høringsnotat fra NESH, 21.09.2020:

" Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora"

Avsender er en tverrinstitusjonell gruppe antropologer (bl.a. ansvarlige for Norsk Antropologisk Tidsskrifts temanummer om forskningsetikk, nr 3/20) ved Halvard Vike og Elisabeth L'orange Fürst (red.).

Innledning

Vi finner mye positivt i forslaget om de nye retningslinjene, men det er likevel noen punkter som trenger nærmere presisering og nyansering. I det følgende påpeker vi problemer som fortsatt gjelder for antropologifagets særegne metodologi, kjennetegnet av *deltakende observasjon*.

Positivt er:

- * Det presiserte skillet mellom jus og etikk
- * Fremheving av de vitenskapsinterne normene
- * Omskriving av forskningsdeltakerne, det er lagt vekt på at de er deltakere i forskningsprosessen. Det understrekes at etisk samtykke er noe annet enn det juridiske ved behandling av personvernopplysninger.

Våre kommentarer til teksten:

GUNNLEGGENDE FORSKNINGSETISKE PRINSIPPER

"Forskningens normer og verdier": Prinsippene som presenteres her er stort sett positive, og lette å slutte seg til. På dette overordnede nivået ser vi få problemer for antropologifaget. Det er ved konkretiseringen av disse i praksis at det kan oppstå problemer.

Vi merker oss som særlig positivt: vekten på den vitenskapelige *sannhetsforpliktelse* og at forskningen skal være åpen, uavhengig og kritisk. Nettopp disse normene ligger til grunn for vår påpeking av problemer som antropologifaget støter på når det gjelder å følge retningslinjene.

Normen etterrettelighet er selvsagt i både kvantitativ og kvalitativ forskning. Annerledes er det med kravet om *etterprøvbarhet*. Det skyldes de ulike forskningsmetodene, der kvalitative metoder ikke benytter kontrollerte forskningsdesign. I antropologisk forskning er andre begreper mer dekkende når det er tale om å etterprøve og bekrefte en studies gyldighet. Man snakker om sammenlikning, gjenkjennbarhet samt gjenkjennelse som etterrettelighet. Det kan her nevnes at kildeetterrettelighet, som å formidle tid, sted og navnet på kilden (forskningdeltakeren) er viktig i historiefag og sosialantropologi. Dette er informasjon som ikke nødvendigvis er personopplysninger. Det bør kunne avtales at disse ikke skal være anonyme.

Vi finner det positivt når det påpekes at den lovfestede *akademiske frihet* må ivaretas. Det samme gjelder understrekingen av *etisk mot*.

"Ansvaret for forskningsetikken": Her påpekes det at all forskning skal skje i henhold til *anerkjente* forskningsetiske normer. Det bør presiseres at metoder og epistemologi er annerledes i kvalitative enn i kvantitative forskningsdesign, og at det må anerkjennes.

Når det gjelder *tverrfaglige* prosjekter er det viktig at det understrekes mer eksplisitt at ulike fag følger egne metodologiske normer og at de som samarbeider må respektere de andres/ fagenes forskjellighet.

Det er viktig å understreke at retningslinjene som fremmes her er rådgivende og veiledende for forskere og studenter, og at de skal bidra til å utvikle forskningsetisk *skjønn og refleksjon!*

"Forskningsetiske forpliktelser": Her vises det til punktvis konkretiseringer av de forskningsetiske prinsippene sortert under overskriftene A-E.

I det følgende presenterer vi våre kommentarer der vi har noe å tilføye. Ellers slutter vi oss til punktene.

A. Forskerfellesskapet

2. "Kollegiale forhold": Det er viktig å understreke at de som vurderer antropologiske forskningsprosjekter eller de som samarbeider med oss (tverrfaglig) må være, som det heter, "villige til å ta opp til seriøs vurdering argumenter og tenkemåter som er anerkjent i andre forskningstradisjoner enn deres egne".

3. og 4. "Medforfatterskap" og "Vitenskapelig publisering": Særlig i tverrfaglig samarbeid og publisering kan det lett oppstå uenigheter om forfatterrekkefølge, og hva som kvalifiserer for medforfatterskap, fordi ulike fag har ulike tradisjoner for dette. Til tross for at Vancouver reglementet kan legges til grunn, blir disse tolket ulikt og blir satt i skyggen i noen fag. Det kan presiseres at interesse- og rollekonflikter bør avklares i forkant.

9. "Deling av forskningsdata". Her heter det: "Forskningsdata bør gjøres tilgjengelig for andre så åpent som mulig". Det er et forskningsetisk ideal også i kvalitative forskningsdesign. Men innenfor deltakende observasjon, skilles det metodisk og vitenskapsteoretisk ikke tydelig mellom datainnhenting og tolkning. Dette følger en fenomenologisk og hermeneutisk tradisjon. Observasjoner (av sosiale forhold) er ikke «objektive», de skjer med et «alltid allerede» fortolkende blikk. Datainnhenting er personlig, derfor er det vanskelig å dele materialet med forskere som ikke har vært delaktige i den. Misforståelser oppstår, sammenhenger og nyanser forsvinner ved manglende tilstedeværelse.

Deltakelse i hele prosessen er derfor et forskningsetisk krav til gyldighet. Krav om tidlig deling av data (som kan oppstå ved tverrfaglig samarbeid) blir problematisk og forskningsbidragets originalitet kan svekkes. Det bør vurderes om etnografiske data kan fritas fra kravet om datadeling, og at de kan betegnes som intellektuell eiendom for forskeren som har samlet dem inn.

Vår anbefaling her finner støtte i det som nevnes under samme punkt, at "de som har samlet inn materialet, har som hovedregel førsterett til å bruke det i analyser og til å publisere resultater". Det samme gjelder setningen under, "Normer om åpenhet og deling av data må balanseres mot andre forskningsetiske hensyn". Det er viktig å presisere dette av hensyn til antropologer som forsker i tverrfaglige prosjekter og som ofte savner forståelse og anerkjennelse fra forskere med annen fagbakgrunn, som for eksempel medisin.

12. "Internasjonalt samarbeid". Her har vi noen konkrete spørsmål: Dersom reglene for forskning er strengere i andre land, der en antropolog forsker, bør norske regler og retningslinjer følges? Er det plikt til å søke forskningsetisk tillatelse eller i hvertfall å informere andre land om forskning som utføres av norske forskere? Er det ulike retningslinjer i tilfelle det er et samarbeid der lokale forskere samler data i egne land, jevnfør der norske samler data i andres land? I en del tilfeller vil data være kontroversielle og potensielt farlige dersom de blir kjent for myndigheter, hva da med regler og retningslinjer? Som en grunntese tenker vi at land der forskning utføres bør informeres om forskning utført i deres land, så langt dette ikke kan medføre risiko for forskningsdeltakerne.

B. Forskningsdeltakere

14. "Samtykke til å delta i forskning": Her forutsettes det at forskningsdeltakerne vet hva forskning er og forstår hensikten med forskningen og sin rolle i den. I en del tilfeller kan forskningsdeltakerne ha problemer med å forstå eller de kan misforstå forskningens hensikt og sin rolle. I noen tilfeller vil også hensikten med forskningsprosjekter holdes skjult for å redusere skjevheter i funn. Hvordan vise at reglementet tar høyde for dette?

Det er viktig å inkludere i forskning også personer som faller utenfor hovedmønsteret, enten det er mennesker med psykisk eller kognitiv lidelse, demens ruserfaringer og sammensatte funksjonsvariasjoner. Dette er helt sentralt for å ivareta samfunnsansvar og menneskerettigheter. Når det gjelder samtykke og dokumenterbarhet, er det viktig å tilrettelegge for å løse disse utfordringene på forskningsetisk alternative vis.

15. "Redusert samtykkekompetanse". Dette er en eksplisitt utdyping av forrige punkt med presiseringer for når de likevel kan inngå i forskning. Rommet for slik forskning synes å være åpnet opp, begrunnet med hensyn til rettigheter og menneskeverd.

17. "Unntak fra krav om samtykke": Her presiseres det at ved slike unntak må forskningsetikken ivaretas på eksplisitt måte. Under dette punktet er det viktig for antropologer å notere at forskning basert på "observasjon på åpne arenaer krever normalt ikke samtykke".

20. "Anonymisering": "Forskere må sikre at anonymitet er ivaretatt hvis det er avtalt i samtykket". Anonymitet er altså ikke alltid nødvendig, men forskeren må etisk vurdere om det likevel er det. I noen situasjoner kan deltagerne ønske å ikke være anonyme. Balansen mellom anonymisering og åpen tilgang til data kan diskuteres. Det er relevant å presisere hvordan det nærmest blir umulig å gjøre kvalitative data anonyme nok uten at de blir helt meningsløse.

Det er viktig i etnografien å få frem nyanser og sammenhenger på en måte som gjør materialet gjenkjennelig for de som har deltatt. På denne måten viser forskeren datamaterialets gyldighet. For å få frem ulike forskjeller og likheter vil det være nødvendig å beskrive kropp, person, sosialt samspill m.m. (jfr. variabler som kjønn, alder etc.). Det forskningsetiske prinsippet som må ligge til grunn er at opplysningene ikke kan spores direkte tilbake til den enkelte deltager. Slik sett henger skrivemåte nøye sammen med forskerens etiske bevissthet og ansvarlighet.

23. "Lagring av forskningsmateriale". Her er det viktig for antropologer å presisere ytterligere hva som menes med personopplysninger, her beskrevet i forbindelse med lagring av data. Vi spør om dette begrepet er spesielt relevant for kvantitative metoder og bruken av statistikk og databehandling, og i mindre grad for kvalitative metoder. Det gjelder især i antropologi, der feltdagbøker oftest skrives pr. hånd. I etnografisk forskning vil persondata som sivil status, kjønn, religiøs og etnisk tilhørighet, utdanning, m.m inngå som vesentlige aspekter ved funn og kontekst som ikke kan lagres og sikres separat fra øvrig forskningsmateriale uten at data mister sin mening. Mye taler for at antropologer må få beholde sine feltdagbøker så lenge de ønsker. De publiserer stadig artikler der tidligere innsamlet materiale benyttes videre og gir grunnlag for sammenlikning.

24. "Tilbakeføring av resultater": Dette er et gammelt fagetisk krav i antropologien. Kravene til å få forskningstillatelse i andre land handler om å deponere forskningsresultater i relevante biblioteker ved universiteter og museer. Dette er viktig å få med i retningslinjene, da det muligens har vært gjort i for liten grad. Det kan ha vært problematisk for antropologer å tilbakeføre forskningsresultater til deltakerne på en måte som er forståelig. Det bør være mulig å anvende også muntlige tilbakeføringer i slike sammenhenger.

26. "Andres verdier og handlingsmotiver": Her heter det at det bør skilles tydelig mellom beskrivelse og tolkning. Vi viser til våre kommentarer til punkt 9 over. Problemet er at denne anbefaling er lite dekkende for antropologisk metodologi som tilsier at man ikke kan beskrive uten å samtidig tolke. Det er viktig påpeke at tolkningen i høy grad er faglig basert på tidligere forskning, begrepsbruk og teori, og at det redegjøres for i analysene.

C. Grupper og institusjoner

30. "Svakstilte og sårbare grupper": Understrekningen om at forskere har ansvar for å beskytte utsatte gruppers integritet og interesser støtter vi, men også

påpekningen om at beskyttelse av disse kan være uheldig og "hindre at samfunnet får relevant kunnskap om viktige problemstillinger" (jfr. våre kommentarer til pkt. 14-17).

Deltakende observasjon er en spesielt godt egnet metode til å imøtekomme de forskningsetiske kravene til forskning om sårbare personer (som innen den tverrfaglige medisinske antropologien). Retningslinjene bør synliggjøre at ulike institusjoners "portvakter" kan hindre tilgang til forskning med henvisning til at den kan skade "sårbare grupper" og "true personvernet". Det bør påpekes at dette kan lukke for normene om vitenskapelig sannhetsforpliktelse og at "forskningen skal være åpen, uavhengig og kritisk (jfr. avsnittet "Forskningens normer og verdier").

D. Organisering og finansiering

40. "Brukermedvirkning": Siden kravet om brukermedvirkning de siste årene har blitt sterkt fremmet er det nyttig med en grundigere beskrivelse og avgrensning av begrepet. Her ser det ut som om brukere primært er brukere av offentlige tjenester. Mange forsker også på utøverne av offentlige tjenester, personer i maktposisjoner m. m. Her fremstår det som om de er "andre grupper". Her er det behov for en klargjøring.

49. "Deltakelse i tverrfaglig dialog": Et gjentakende problem ved tverrfaglig samarbeid er uenighet om metodologiske og epistemologiske spørsmål. Det skyldes ofte mangelfull utdanning om dette og følgelig manglende åpenhet og respekt for de andre fagene som samarbeidspartnerne representerer. Her kunne de felles forberedende prøver til studiene (examen philosophicum) spilt en viktig rolle.

SLUTTKOMMENTAR FRA GRUPPEN

Vi har merket oss at Norsk senter for forskningsdata (NSD) på sine nettsider har en tekst som er viktig i høringssammenhengen. Den tydeliggjør behovet for retningslinjer/et skjema for personvernsopplysninger som eksplisitt gjelder for kvalitativ metode. Under overskriften "Deltakende observasjon" kan vi lese en dekkende beskrivelse av denne metoden. Dette punktet hadde vært viktig å få innarbeidet i de konkrete forskningsetiske retningslinjene som nå er på høring.

For å sikre forståelse for den særegne kvalitative metoden deltakende observasjon er det sterkt ønskelig fremover at antropologifaget blir representert i Den nasjonale forskningsetiske komiteen for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).